

XITOIY VA O‘ZBEK TILLARIDA TENG KOMPONENTLI MURAKKAB SINTAKTIK QURILMALAR DERIVATSIYASI

N.A.Ne'matova,

KIUT Samarqand filiali o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada xitoy va o‘zbek tillarida teng komponentli murakkab sintaktik qurilmalarga oid fikrlar qisqacha yoritilgan. Bog‘lovchili va bog‘lovchisiz murakkab sintaktik qurilmalarga o‘zbek va xitoy tillarida misollar keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: teng komponentli MSQ, mazmuniy tobelik, sintaktik tobelik, teng munosabat, tobe munosabat, bog‘lovchili MSQ, bog‘lovchisiz MSQ, gap bo‘laklari.

Ma'lumki, gaplar odatda bir-birlari bilan uzviy bog‘liq. Mazkur bog‘liqlik ikki xil bo‘lishi mumkin: mazmuniy va sintaktik. Mustaqil gaplar sintaktik jihatdan mustaqil sanalsa-da, ular o‘zaro tobe bo‘lmaydi. Ammo, bu holat ularning o‘zaro mazmuniy bog‘lanishiga to‘sqinlik qila olmaydi, albatta. Biroq murakkab sintaktik qurilmalar tarkibiga kiruvchi gaplar ham sintaktik, ham mazmuniy jihatdan bir-birlariga bog‘liqdirlar.

Demak, gaplarni murakkab sintaktik qurilmalar tarkibida bir-biriga bog‘lashdan maqsad shundaki, bu orqali gaplarning mazmuniy tobeligi sintaktik tobelik bilan to‘ldiriladi va natijada MSQ komponentlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikning mavqei ma`lum darajada ortadi.

Murakkab sintaktik qurilmalar odatda ikki qismdan iborat bo‘ladi va u shunisi bilan sodda gapdan farq qiladi.

MSQlarning har bir qismi o‘z tarkibiga kiruvchi gap bo‘laklaridan iborat bo‘ladi. Biz murakkab gapni aynan shu jihati bilan murakkablashtirilgan gapdan farqlay olamiz. Chunki murakkablashtirilgan gapda bir gap ikkinchisining tarkibiga alohida, mustaqil gap sifatida emas, balki kengaytirilgan gap bo‘lagi sifatida kiradi.

Murakkab sintaktik qurilmalar teng va tobe munosabatli MSQlarga bo‘linadi. Teng munosabatli murakkab sintaktik qurilmalar bog‘lovchili yoki bog‘lovchisiz bo‘lishi mumkin. Biroq, MSQ qismlari qanday bog‘lanishidan qat‘iy nazar, ular sintaktik derivatsiya mahsuli sanaladi. Shunday bo‘lsa-da, bog‘lovchili va bog‘lovchisiz MSQlarning derivatsion tamoyillari o‘zaro birmuncha farq qiladi:

1. *Sham yorug‘i Mirzoning yuziga tushdi, ammo bu ham uni uyg‘otolmadi (P.Qodirov. “Yulduzli tunlar”).*

2. *Hasanali ham Otabeklar bilan birlikda birinchi kun qo‘shilib qamalg‘an bo‘lar edi, biroq uning saroyda bo‘lishi ulardan ajralib qolishig‘a sabab bo‘lg‘an edi (A.Qodiriy. “O‘tgan kunlar”).*

3. *Har holda qarindoshlaringizning qattig‘ jazo tortishlari shubhalikdir, siz payqadingizmi, yo‘qmi kecha men jarchig‘a bu kungi osilg‘uchilarni Otabek ila Mirzakarim bo‘lg‘anlig‘ini tayinlagan edim (A.Qodiriy. “O‘tgan kunlar”).*

4. *Xonzoda begimni Samarqand podshosining o‘g‘li Boysunqur mirzoga so‘ratgan edilar, Umarshayx mirzo bunga rozi bo‘lmagan edi (P.Qodirov. “Yulduzli tunlar”).*

Keltirilgan misollarning birinchi ikkitasida MSQ komponentlari o‘zaro teng bog‘lovchilar yordamida bog‘langan. Aynan mana shu bog‘lovchilar derivatsiya operatori maqomida kelmoqda. Uchinchi va to‘rtinchi misolda MSQ komponentlari ni bog‘lab turuvchi grammatik vosita ko‘zga tashlanmaydi. Ular mazmunan bog‘langan bo‘lib, derivatsion jihatdan nol operatorga tayanadi.

Bog‘lovchisiz murakkab sintaktik qurilmalar tarkibida bog‘lovchilar va boshqa sintaktik aloqa maxsus vositalari uchramaydi. Bog‘lovchisiz MSQlar o‘zaro ohang yordamida bir-biriga bog‘lanadi. Aynan shu sababdan bog‘lovchisiz MSQlar tashkil bo‘lishida ohang, shu bilan birga MSQ qismlari joylashuv tartibi ham muhim rol o‘ynaydi.

Bog‘lovchisiz MSQning ayrim turlari uchun lug‘aviy tarkib munosabati ham xarakterlidir. Bu munosabat ba‘zan MSQ qismlari vazifasiga ko‘ra bir xil bo‘lgan gap bo‘laklari bilan ifodalanishida namoyon bo‘ladi. Bundan tashqari ayrim

hollarda bog'lovchisiz MSQning qismlarida gap bo'laklari ketma-ketligi ham bir xil bo'lishini kuzatishimiz mumkin.

Yuqoridagilar bilan bir qatorda bog'lovchisiz MSQlarda fe'l shakllari ham o'ziga yarasha o'ringa ega.

1. 他是老师, 我是学生。

U o'qituvchi, men o'quvchi.

2. 我看书, 他写字。

Men kitob o'qiyapman, u yozyapti.

3. 这张桌子大, 那张桌子小。

Bu stol katta, narigi stol kichik.

4. 我买票, 他忙着照看行李。

Men chipta sotib olayotgandim, u yuklarni ko'zdan kechirardi.

5. 夜更深, 天更黑了。

Tun tobora qorong'ulashar, osmon tobora qorayardi.

6. 他晓得, 我也不怕。

U bilaversin, men baribir qo'rqmayman.

7. 你再不答应, 我可生气了。

Sen rozilik bermading, men xafa bo'ldim.

Bog'lovchisiz MSQlardan og'zaki nutqda keng foydalanish bilan bir qatorda biz ularni badiiy asarlar dialoglarida ham ko'p uchratishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Горелов В.И. Грамматика китайского языка. Москва: Просвещение, 1982

2. Люй Шусян. Очерк грамматики китайского языка/ Люй Шусян. – В 2-х тт. – Т.1: Слово и предложение. – М.: Восточная литература, 1961.

3. Турниёзов Н.К. Ўзбек тили деривацион синтаксисига кириш. - Самарқанд, 1990.

4. Nigmatovna, T. S. (2022). TEXT IS A HIGH-LEVEL SYNTACTIC UNIT. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(5), 263-269.

5. Nigmatovna, T. S. (2022). THE PROBLEM OF TEXT AND SYNTACTIC DERIVATION. EPRA International Journal of Research and Development (IJRD), 7(4), 213-217.

6. Турниязов, Б. Н. (2021). ФАКТИВЛИК АСОСИДАГИ КАУЗАТСИYA. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА, 4(1-1).

7. Turniyazov, B., & Saidova, S. (2020, December). ACTIVITY IN CAUCASUS. In Конференции.

8. Хайруллаев, Х. (2009). О лингвистической природе уровней языка и речи. Вопросы филологических наук, (2), 78-79.

9. Turniyozov, N., Turniyozova, K., & Xayrullayev, X. (2009). Struktur sintaksis asoslari. Toshkent.:«Fan, 131.

10. Zayniyevich, X. X. (2022). TUB STRUKTURALI PARATAKTIK QURILMALARNING SINTAKTIK SHAKLLANISHI. PEDAGOGS jurnali, 11(2), 129-140.